

ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԽՈՍՔԻ ՁԵՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ն. Գ. ԱՆՏՈՆՅԱՆ

Գրողի խոսքարվեստի ուսումնասիրությունն իր մեջ ներառում է լեզվի ինչպես բառապաշարային, այնպես էլ քերականական յուրահատկությունների քննությունը, որի նպատակն է բացահայտել նաև քերականական (ձևաբանական, շարահյուսական) երևույթների ու ձևերի դերն ու տեղը գրողի լեզվական մշակույթի մակարդակներում: Այս մտտեցումը հաստատում է ինչպես Մ. Մելքոնյանի հետևյալ նկատառումը «Ժամանակակից ոճաբանությունն ուսումնասիրում է լեզվի բոլոր արտահայտչական միջոցները և բոլոր ոճական հնարանքները»¹, այնպես էլ Ն. Պ. Պոտոցկայայի մեջբերվող մտտեցումը. «Ոճաբանությունը լեզվի ինքնատիպ մակարդակ է՝ ստորակարգորեն (հիերարխորեն) մյուս բոլոր մակարդակները (ինչյունական, բառակազմական և այլն) իրեն ենթարկող»²:

Հինք ընդունելով վերևում ասվածը՝ փորձենք դիտարկել Ավ. Իսահակյանի չափածո ստեղծագործությունների խոսքարվեստի ձևաբանական առանձնահատկությունները, քննել ձևաբանական իրողությունների ոճական կիրառությունները: Հայտնի է, որ գրողը չի կարող փոխել մայրենի լեզվի քերականության ընդհանուր օրինաչափություններն ու առանձնահատկությունները, նրա կառուցվածքը, այլ պետք է ձգտի հարազատ մնալ լեզվի քերականական իրողություններին և ջանա չխախտել դարերի ընթացքում մշակված ու օրինականացված կանոնները: Մա չի նշանակում, իհարկե, թե քերականական օրենքները պետք է կադապարեն գրողի ինքնությունը, և կամ գրողը չի կարող գնալ շեղման, քանի որ ամեն մի շեղում դեռևս սխալ չի կարելի համարել. այն կարող է պայմանավորված լինել նաև ձևաբանական, շարահյուսական իրողությունների գույզաձևության ընտրությամբ, ոճական այս կամ այն նպատակի անհրաժեշտությամբ:

Հայոց լեզվի ձևաբանական իրողությունների շարքում ոճական նշանակալի արժեք են կրում խոսքի մասերը, որոնցից յուրաքանչյուրը իմաստաբանական, ձևաբանական, շարահյուսական կարգերով և խոսքի մեջ ունեցած իր դերով տարբեր է մյուսից: Գոյականն իր իմաստային առանձնահատկությամբ՝ ոչ իրադրական, մյութական-առարկայական մասնավորված նշանակությամբ, կարևոր դեր է կատարում խոսքում. նա խոսքի և մտքի առարկայացման հիմնական միջոց է: Գոյականի յուրաքանչյուր իմաստաբանական և քերականական կարգ օժտված է ոճական որոշակի հնարավորությամբ, ուստի դառնում է խոսքի ոճական միջոց:

Հոլովը և հոլովումը գոյականի ամենակարևոր քերականական կարգերից են: Հոլովն արտահայտում է բաների շարահյուսական զանազան հարաբերություններ: Մեր լեզվում ստեղծվում է քերականական նույն հարաբերությունն արտահայտելու զուգաձևությունների ընտրության հնարավորություն՝ ոճական այս կամ այն նրբիմաստին համապատասխան:

Ավ. Իսահակյանն իր բանաստեղծական խոսքում հաճախ է օգտվում ոճական այս կամ այն միջոցից՝ հոլովական զուգաձևություններից յուրաքանչյուրի նրբիմաստային հնարավորություններից, որոնք խոսքը դարձնում են առավել դիպուկ, հնչեղ, ներգործուն ու արտահայտիչ:

Ուղղական հոլովի հոգնակի թիվը ընտրության որոշ հնարավորություն է տալիս, քանի որ գոյականը կարող է ընդունել գրական, ժողովրդական, գրաբարյան տարբեր վերջավորություններ՝ նայած թե հեղինակը կոնկրետ բնագրային միջավայրում ինչ գեղագիտական,

¹ Մ. Ա. Մելքոնյան, Անարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Երևան, 1984, էջ 7:

² Н. П. Потоцкая, Стилистика французского языка, М., 1974, с. 25.

ոճական, տաղաչափական խնդիր է լուծում: Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծական խոսքում հանդիպում են հոգնակի ուղղականի տարբեր ձևեր՝ **գրաբարյան** (դուրք, ճյուղք, աստղունք, ծաղկունք), **ժողովրդական-բարբառային** (տղերք, ճամփեք, գյուղացիք), **գրական** (ուռիներ, աստղեր, տենչանքներ, համբույրներ), **կրկնակի հոգնակի** (ճամբեքներ) և այլն: Այսպես, հոգնակի յուրաքանչյուր ընդգծված ձև ներդաշնակում է բանաստեղծական տվյալ հյուսվածքին՝ արտահայտելով նրա բովանդակային և գեղագիտական արժեքների առանձնահատկությունները.

*Վարդավառի տոնն է այսօր,
~~Քողք~~ են կապել սարվորներ,
Չի կըխաղցնեն վանքի բլուր
Չենք ու զարդով կտրիճներ...*
(ԵԺ, 34)³

*Յարս կրծքին ծաղկունք ուներ,
Վարդը նրան նվիրեց...*
(ԵԺ, 49)

*Ջանգակներն, ասես, հեկեկում էին
և ծորում հատ-հատ հնչում արցունքներ...*
*Եվ զեփյուտների սրինգները մեղմ
գեղգեղում էին շարքիներն անուշ...*
(ԵԺ, 59)

Հայտնի է, որ **ի** հոլովման մի քանի գոյականներ **սեռական** հոլովում ունենում են նաև **յան** վերջավորություն՝ **քարուստ, ծնունդ, կորուստ, գալուստ** և այլն: Սրանց **ի** վերջավորությամբ համապատասխան ձևերը գրական հայերենում հնչում են հասարակ (կորուստի, գալուստի...): Իսահակյանի բանաստեղծական խոսքում գործածվում են սեռական հոլովի տարբեր վերջավորություններով զուգաձևություններ՝ հիմնականում ըստ ոճական ու գեղագիտական խնդիրների լուծման անհրաժեշտության: Եթե բանաստեղծի՝ ժողովրդական լեզվամտածողության դրոշմը կրող առաջին շրջանի ստեղծագործություններում գերիշխում են ժողովրդական-բարբառային, հնացած (**կորուստի, ծնունդի**) և մնան այլ ձևեր, ապա ստեղծագործության երկրորդ շրջանն աչքի է ընկնում գրական լեզվին հատուկ լեզվաոճական արտահայտչաձևերի առավել հղկված, բարձր մակարդակով, ոճը յուրովի մեծացնում է գեղարվեստական խոսքի իմաստաբանական հնչեղությունը:

Մեր լեզվում քիչ է հանդիպում, որ **ի** հոլովման պատկանող գոյականը **ա** թեքման ենթարկվի: Իսահակյանը բանաստեղծական խոսքին համապատասխան ոճական երանգավորում տալու նպատակով երբեմն դիմում է ոճավորման այս միջոցի գործածությանը: Այսպես. «Մասսա Մանուկ» վիպասքում բանաստեղծը միջավայրի ու ժամանակի գունավորում ստեղծելու նպատակով օգտվում է ժողովրդական լեզվի, նաև բարբառի ոչ միայն բառամըթերքից, այլև քերականական իրողությունների, պատկերավորման, արտահայտչական միջոցների համակարգից: Այստեղ հանդիպում ենք **ի** հոլովման պատկանող գոյականների, որոնք պատմականության շունչ են հաղորդում ստեղծագործությանը.

*Տեսավ Մանուկն վառ ծովու մեջ
Կցուլցան ու կուլ կերթան
Ալմաստ ճակատներն սարերու
Բանձրիկ Մաղսա ու Միփանա
Արտոս, Առնոս ու Նեմրութա...*

(ԵԺ, 125)

«Մասսա սարեք», «Վրկանա կատղած-փրփրած ծով», «Վանա ծովուն», «Անդուկա սար», «Էն ոսկի հայելին սիրած Շամիրամ», «Տեսավ ծովն Արջակա», «Հովը Միփանա» կապակցություններում ընդգծված բառաձևերը հիրավի ոճական մեծ լիցք են հաղորդում ստեղծագործությանը:

Ժողովրդական լեզվաոճով գրված բազմաթիվ ստեղծագործություններում, ինչպես

³ Աշխատանքում օգտագործվել են Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործությունների ժողովածուների հետևյալ համառոտագրությունները՝ ԵԺ - Երկերի ժողովածու (հ. 2, Երևան, 1974), Ե - Երկեր (Երևան, 1987):

նակ «Ասպետի սերը» բալլադում, Իսահակյանը, պահպանելով խոսքի հստակ, բնական բնույթը, պատկերների պարզությունը և զգացմունքի արտահայտման ժողովրդական չափածոյին բնորոշ ոճական, գեղագիտական հատկանիշը, գործածում է **սեր** գոյականի սեռականի ժողովրդական-բարբառային **սիրու** ձևը («Բայց այդ երբեք հզոր **սիրու** չէ նշան»), իսկ «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմում արդեն որակապես նոր մակարդակի հասցված, մշակված, «բանաստեղծորեն պերճ ու գունեղ կամ շքեղագարդ»⁴ լեզվով գրում է.

*Բայց Աբու-Լալան չէր ուզում լսել
սիրո ողջույնին, գողտրիկ սոսավին...*

(ԵՃ, 77)

Սեռական հոլովի այս ձևը միանգամայն ներդաշնակում է գրական լեզվի բառապաշարային, ձևաբանական, շարահյուսական, ոճական համակարգին, որին դիմել է բանաստեղծն այս պոեմը գրելիս:

«Եղբայրության կամ թե սիրո» բանաստեղծության մեջ **բարվո** բառաձևով հանգավորվել է տողը **սիրո** բառաձևի հետ:

Իսահակյանի չափածո ստեղծագործությունների խոսքարվեստի ոճական հնարանների շարքում նկատելի տեղ են զբաղեցնում սեռական հոլովի հոգնակիի ինչպես ժողովրդական-բարբառային, այնպես էլ գրական հայերենի, երբեմն էլ գրաբարյան ձևերը: Հանդիպում են աստղերի, աստղերու, հերկնուց, ծաղկանց, ծաղկունանց, ոտաց, աղբուրաց, չարությանց, Ջոջանց, Ազնանց և այլ ձևեր, որոնցից յուրաքանչյուրը որոշակի ոճական երանգ է հաղորդում կոնկրետ խոսքային միջավայրին:

Իսահակյանի չափածո ստեղծագործություններում հանդիպում են տրական հոլովի **որոշյալ** և **անորոշ**, ինչպես նաև **կապով** և **առանց կապի** գործածության դեպքեր:

Ավ. Իսահակյանը խոսքի ոճավորման նպատակով իր չափածոյում օգտագործում է **հայցական հոլովի անձի** և **իրի** առումների, ուղղականաձև, տրականաձև տարբերակների ընձեռած ոճական հնարավորությունները.

*Բայց Աբու-Լալան չէր ուզում լսել
սիրո ողջույնին, գողտրիկ սոսավին,
Թոշում էր անհագ՝ դեպի արևը,
և ինքն էլ պայծառ՝ նման արևին...*

(ԵՃ, 77)

Ալեհայտ է, որ տրականաձև **ողջույնին, սոսավին** հայցականի ձևերը տաղաչափական, հանգավորման դեր ունեն, վերջինս՝ **արևին** բառաձևի հետ:

Գոյականի **ներգոյական հոլովը** կազմվում է **ուս** վերջավորությամբ, **մեջ**, **միջին** կապերով: Շատ հաճախ է գործածվում տրականաձև ներգոյական: Այս զուգաձևությունների ընձեռած ոճական, իմաստային նրբերանգները Ավ. Իսահակյանը գործածում է ըստ գեղագիտական, ոճական, տաղաչափական խնդիրների լուծման անհրաժեշտության.

*Երագիս տեսա, որ մայրս՝ թշվառ,
Շեն պատերի տակ, մեծ փողոցներում,
Այնպես դողդոջուն, հիվանդ ու անճար,
Անց ու դարձողին ձեռք էր կարկառում...*

(Ե, 129)

Ներգոյականի իմաստ արտահայտող վերոհիշյալ ձևը կրում է ժողովրդական լեզվի ազդեցությունը, լուծում նաև տաղաչափական խնդիր: Ներքոհիշյալ օրինակում **շվաքին** տրականաձև ներգոյական բառաձևը հանգավորում է բանաստեղծական տողավերջը **կրծքին** բառաձևի հետ.

*Վանքի դռան՝ զով շվաքին,
Նստել է կույր մի աշուղ.
Ջրույց կանե սազը կրծքին,
Մազը կուլա սրտաբուխ:*

(Ե, 226)

⁴ Ռ. Իշխանյան, Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործության լեզվական զարգացումը, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1975, N. 2, էջ 26:

Ստեղծագործության երկրորդ շրջանում Ավ. Իսահակյանը առավել մեծ տեղ է տալիս գրական հայերենի օրինաչափություններին. հազվադեպ են հանդիպում ընդունված կանոններից շեղումներ:

Օրինակ՝

*Թողած բալիշ ու ավար իրենց հողը հացաշատ,
Ոստանները ոսկեդուռ, իրենց կիներն սևաչվի,
Փախան մինչև ծովածեծ կողալանջերն Կավկասի:*

(ԵՃ, 185)

Կիներն ձևը խորթ է գրական հայերենի օրինաչափություններին. հեղինակն այդ ձևի գործածությամբ ձգտել է առանձնահատուկ երանգավորում տալ խոսքին:

Իսահակյանը հազվադեպ է անհոգանկի գոյականների հոգանկի ձևեր կազմում՝ մի տեսակ առարկայականություն և բազմակիություն հաղորդելով դրանց: Օրինակ՝ «Ռազմիկները **խարիբի** փախան պարտված ու նվաստ...» (ԵՃ, 185), «Աչերդ լի **արևներով**» (Ե, 116), «Երազներն կանանչ-կարմիր, **արեգակներս** ո՞ր գընացին» (Ե, 61), «**Խավարների** դեմ անհաղթ ատյան, **գարունների** մայր, ուրախության ծով» (ԵՃ, 76), «**Լասիներն** են եկել-անցել ու կրկին...» (Ե, 300) և այլն:

Ժողովրդի կենդանի լեզվից են վերցված եզակի թվով դրված գոյականը հոգանկի ըմբռնելու որոշ դեպքեր, որոնք ռճավորում են խոսքը, նրան հաղորդում ժողովրդական լեզվամուտածողությամբ բնորոշ երանգավորում: Ահա օրինակներ:

«Վառվում է **հայն** կրակի մեջ», «Տեսավ հայ **գյուղացին** Հայրենիքի հողն է հերկում...» (ԵՃ, 134), «Նըրա արձակած **տեզը** խոլական Թշնամու հողում ցըցվել է ահեղ» (ԵՃ, 191), «Էլ չպիտի ծաղկի **մի ծիլ**, Ձեր հայրերի պիղծ հողում» (ԵՃ, 209), «Ավեր արին, կրակ տվին, **Մեր ու մանուկ** սրի հանին, **Ծեր ու տղա** հրի տվին, **Գյուղ ու ավան, համդ-անդաստան, Վանք ու դարբաս** կողոպտեցին...» (ԵՃ, 119):

Իսահակյանի քնարերգության մեջ նկատելի է հոդի յուրօրինակ գործածությունը որպես խոսքի ռճավորման նշանակալի միջոց: Ինչպես հայտնի է, գրաբարից աշխարհաբարին են անցել **ս, դ, ն** հոդերը, այնուհետև՝ **ը-ն** որպես **ն-ի** դիրքային տարբերակ: Իսահակյանը հմտությամբ է տիրապետում հոդառության ամենահին ու նորագույն եղանակներին և վարպետորեն համատեղում դրանք: Բանաստեղծը, բարբառային-ժողովրդական լեզվի և արևմտահայերենի ազդեցությամբ, երբեմն դիմում է հողագեղչումների՝ համապատասխան լեզվամտածական կոտրիտ ստեղծելու նպատակով: Օրինակներ՝ «Ելավ քաջ **Գավիթ՝ իշխան** Սպտունա...» (ԵՃ, 80), «**Սհեր** բեև դեռ տղա էր տկար...» (ԵՃ, 81), «Կըթիկներ **Սհեր** աղբրանց ակին...» (ԵՃ, 83), «Ինձ կըղյութեր առվի **խոլսոջ**, Ինձ կողջուներ **արեգակ**» (Ե, 6) և այլն:

Հայտնի է, որ որոշյալ գոյական ենթակայի անորոշ ձևով, անհոդ գործածությունը սովորական երևույթ էր գրաբարում, բնորոշ նաև արևմտահայ բարբառներին: Որոշյալ ենթակայի անհոդ գործածությունը գրական խոսքում երկին տալիս է տվյալ տարածքին բնորոշ երանգավորում: Ավ. Իսահակյանը ռճավորման այս միջոցին դիմում է նաև «Սասնա Սհեր» պոեմում:

*Սհեր կեցավ անպատասխան,
Անպատասխան լեռ անսպան...*

(ԵՃ, 101)

Իշխան, ջոջեր, ժամերեցներ

Ելան ժամի կոչնակ տվին...

(ԵՃ, 102)

Ավ. Իսահակյանի հաճախ քերականական օրենքներն ու իրակությունները ուրիշ, երգ ու մեղեդի են. նա անուրանալի ուժով զգում է քերականական իրողությունների բանաստեղծական արժեքը և հնչեցնում դրանք նորովի: Հիրավի բանաստեղծ-գեղագետի այդ շնորհի մասին է վկայում իր չափածոյում խոսքի մասերի փոխանցման իրողության հմուտ գործածությունը, որ դրսևորվում է քերականական բազմազան ձևերով: Դրանցից ռճական առումով, անկասկած, առավել ներգործուն ու տարրողունակ արտահայտչաձև է հատկանիշի գաղափար արտահայտող բառախմբերի՝ (ածականի, թվականի, որոշ դերանունների, դերբայների) գոյականական գործառությամբ համդես գալը:

Ավ. Իսահակյանի չափածո խոսքի ռճավորման հարցում որոշակի դեր են խաղում ածականները՝ իրենց բնութագրական հատկանիշներով՝ հակադրականության (քաղցր-դառը, գրոտ-ժամտ), աստիճանավորության (հզոր-հզորագույն, գեղեցիկ-գեղեցկագույն), բացա-

ռիկության (անսահման, անմահ, անհաս...), վերաբերմունքային (նենգ, մոլի, զագիր...), համաշնչության (հստակ-մաքուր, դժվար-խրթին, լուսաթույր-ծյունափրփուր, մեղմանուշ-քլնքուշ): Իսահակյանն իր չափածո ստեղծագործությունների ոճավորման նպատակով օգտվել է նաև խոսքի մասերի **փոխարինական կիրառության հատկանիշից**: Ածականը գործածվում է զոյականաբար. այս պարագայում այն ներառում է ոճական հզոր լիցք, խոսքին հաղորդում առանձնահատուկ երանգավորում: Այսպես.

*Եվ ստեղծեցի չքքնաղ մի աշխարհ,
Ուր հզորն ու վեհ և գեղեցկություն
Բշխում են անմահ, վառվում են պայծառ...*

(Ե, 30)

*Խոսեցեք լեզվով անհուն գեղեցկի,
Եվ ներդաշնակի, և՛ բացարձակի:*

(Ե, 199)

Հայերենում դերանունը ևս ունի խոսքի ոճավորման առանձնահատուկ նշանակություն, լիցքավորման ներուժ, որից օգտվել է Իսահակյանը: Քանաստեղծը հաճախ է օգտվում հատկապես անձնական դերանունների, մասնավորապես եզակի թվի առաջին և երկրորդ դեմքի ոճական արժեքից: Դրանց կրկնությունները շեշտում են բացաստեղծական հույզի կարևորությունը, իրականացնում տաղաչափական խնդիր, խոսքին հաղորդում երաժշտականություն, բանաստեղծական մեղեդայնություն, գեղագիտական առանձնահատուկ որակ:

Արվեստագետի նրբին հմտությամբ Ավ. Իսահակյանը ձևաբանական-շարահյուսական ամենատվորական, ավանդական օրենքների մեջ անգամ հայտնաբերում և հնչեցնում է լռած երգեր, մեղեդիներ:

Քայն ունի հարուստ քերականական կարգեր, որոնք էլ խոսքին տալիս են ոճական երանգներ: Այդ է հաստատում նաև ակադեմիկոս Վ. Վինոգրադովի նկատառումը. «Քայրի նշանակության հարստությունը պայմանավորված է ոչ միայն իմաստային երանգների, այլև շարահյուսական կապակցությունների բազմազանությամբ, այսինքն՝ կառուցվածքային այնպիսի հնարավորություններով, որ ունի բայը»⁵:

Քայի խոնարհման համակարգի ոճական հնարավորությունները զգալի տեղ են զբաղեցնում Իսահակյանի չափածո ստեղծագործությունների խոսքարվեստում: Քանաստեղծը հմտորեն է ոճավորում իր խոսքը՝ օգտագործելով բայի խոսքիմասային հատկանիշների նրբիմաստները՝ հաստատման և ժխտման կարգը, համանիշները, նույնանիշները, հականիշները, վերաբերմունքային բնույթը. վերջինս բայի ամենակարևոր ոճական առանձնահատկություններից է: Քայերն արտահայտում են դրական և բացասական բնույթի վերաբերմունք. դրանք գնահատողական դեր ունեն:

Իսահակյանի բանաստեղծական խոսքում հաճախ են գործածվում անորոշ դերբայի հոլովական ձևերի ոճական նրբիմաստները:

Հարակատար դերբայն արտահայտում է գործողությունն իբրև անկա վիճակ, ուստի շատ նման է ածականին: Իմաստային այս յուրահատկությամբ հարակատար դերբայը ածականի նման գեղագիտորեն բնութագրում է առարկան: Այս իրողությունը ևս տեղ է գտել Իսահակյանի չափածոյի խոսքարվեստի ոճաբանական համակարգում: Օրինակ.

*Բարեկամներից վաճառված, անհրավված իմ հայրենիք,
Ոսոխներիդ կրունկի տակ ավերակված ո՛րք հայրենիք,
Սարսափներով, եղեններով հավերժացած հին հայրենիք...*

(Ե, 168)

Իսահակյանն իր բանաստեղծական խոսքում դիմում է նաև հարակատարի ժամանակային ձևերի նրբիմաստների գործածությանը՝ դրանով լրուծելով և՛ իմաստաբանական, և՛ ոճական, և՛ տաղաչափական խնդիրներ: Այսպես.

*Եվ արար - աշխարհ լցված էր, դյուրված
բյուր նվազներով հավերժ երկնային,
Եվ անուրջներում նա վերասլաց
լսում էր հոգով վսեմ երգերին:*

(Ե, 241)

⁵ В. В. Виноградов, Русский язык, М., 1961, с. 428.

Իսահակյանի քնարերգության մեջ երբեմն խոսքը ոճավորվում է հարակատար դերբայի գոյականական կիրառության նրբինաստով: Օրինակ՝

*Եվ ետ՝ չէր նայում անցած ճամփեքին,
և չէր ափսոսում քողած - լքածին...*

(Եժ, 60)

Այնհայտ է, որ ընդգծված ձևերը շատ ավելի տարողունակ են, քան որևէ գոյականական այլ կիրառություն, որն այս պարագայում կենդացներ բանաստեղծական հույզի սահմանները:

Հայտնի է, որ ենթակայական դերբայն ունի առարկայական և հատկանշային իմաստներ: Իսահակյանի բանաստեղծական խոսքում ենթակայական դերբայը գործածվում է որպես առարկայի բնութագրություն, որոշիչ, ստորոգելիական վերադիր՝ մի բան անելու, լինելու կարողություն, ունակություն՝ գոյականական հատկանիշի հիմքով: Իսահակյանը հմտորեն տիրապետելով հայոց լեզվի ձևաբանական իրողությունների ոճական արտահայտչաձևերին՝ բանաստեղծական հույզի յուրաքանչյուր ելևէջի համար վարպետորեն գործադրում է համապատասխան արտահայտչաձևի վերոհիշյալ ոճական ներուժը: Օրինակներ.

*Յոթն անգամ ահա՛ ատում եմ, ատում
իշխանությունը - սերունդներ լավող.
Անհագ վաշխառու, անկուշտ ձրիակեր,
պատերազմների հավերժ հերոսառ:*

(Եժ, 68)

*Ես բաց ճակատով ձեր դեմն եմ կանգնած,
ես վախեցող չեմ, զարկեցեք ճակտիս:*

(Եժ, 64)

Առաջին օրինակում ենթակայական դերբայի կիրառություններն ունեն որոշչային բնույթ, իսկ երկրորդում այն դրսևորել է ստորոգելիական վերադիր պաշտոն. յուրաքանչյուր կիրառություն ուրույն ոճական երանգավորում է տալիս խոսքին, ծառայում ինչպես իմաստաբանական, այնպես էլ տաղաչափական այս կամ այն խնդրին:

Իսահակյանի քնարերգության մեջ հանդիպում են նաև ենթակայական դերբայի գոյականական կիրառություններ, երբ առաջին պլան է մղվում ոչ թե գործողության, այլ գոյականական իմաստը՝ խոսքը ոճավորելով առավել արտահայտչականությամբ: Օրինակ.

*Այդ քաղցր թույներ, որով արքողը
ստրուկ է դառնում և կամ բռնակալ:*

(Եժ, 58)

Իսահակյանն իր բանաստեղծական խոսքը ոճավորելիս օգտվել է նաև բայի դիմավոր ձևերի ոճական կիրառություններից, ըստ որում՝ նա ոճավորման նպատակով հմտորեն գործածում է ինչպես սահմանական եղանակի իրադրական ներկայի, այն է՝ խոսելու պահին կատարվող գործողություն, այնպես էլ ընդհանրական ներկայի՝ ընդհանրապես կատարվող, միշտ տեղի ունեցող, անընդհատ կրկնվող գործողության նրբինաստեղծությունները: Բերենք օրինակներ.

*Արտուտն անուշ երգում է սեր,
Միրտըս լո՛ւտ է, քանց ձրմեռ...*

(Ե, 34)

*Բայց ամեն մի նոր ծնվածի համար
նորից է պատմվում հեքիաթն այս շքեղ,
Նորից սկսվում և վերջանում է
ամեն մի մարդու կյանքի հետ մեկտեղ...*

(Եժ, 61)

Իսահակյանի բանաստեղծական խոսքի ոճավորման համակարգում հանդիպում են նաև առածական ներկայի գործածության դեպքեր: Առածական ներկան ընդհանրական ներկայի մի տարատեսակ է, որով կազմվում են ասացվածքներ, առածներ, իմաստախոսություններ և յուրահատուկ ոճական երանգավորում հաղորդվում խոսքին: Օրինակ.

Ծանոթ շները չեն հաչում վրադ, ծանոթ մարդիկ են հաչում քո վրա...

(Եժ, 66)

Իսահակյանի ստեղծագործության առաջին շրջանում գերիշխում են սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի **կը, կու** մասնիկներով կազմված (պայմանականի մնա՞նությամբ) ձևերը, այս հարցում զգալի է բարբառի և արևմտահայերենի ազդեցությունը: Ձգացմունքի հորդաբուխ տարերքի ռճական արտահայտչաձևերը նույնպես բխում են ժողովրդական-բարբառային խոսքարվեստի ակունքներից՝ բանաստեղծական խոսքը պարուրելով անմիջականությամբ, վարակիչ հուզականությամբ ու ջերմությամբ.

*Փետուրները պայծառ ոսկով՝
Հավթերն ուրախ ծափ կուտան,
Ու կարոտի, սիրու խոսքով
Իրար քնքո՛ւյշ ձեն կուտան:
Հովերն անո՛ւշ
Բույր կրքերեն
Դրախտական
Դաշտերեն...*

(ԵԺ, 18)

Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծական լեզվի զարգացմանը զուգընթաց սահմանական եղանակի ներկայի **կը, կու** մասնիկներով կազմված ձևերի կողքին աստիճանաբար հանդես են գալիս **ու**-ով ձևերը: 1909-10-ական թվականներից սկսած՝ Իսահակյանի բանաստեղծական լեզվում գերակշռում են գրական լեզվին բնորոշ լեզվաճական արտահայտչամիջոցները, այդ թվում նաև՝ **ու**-ով կազմվող անկատար ներկայի ձևերը:

Հայտնի է, որ ժամանակակից հայերենում հարակատար ժամանակաձևը ցույց է տալիս ոչ թե շարժում, գործողություն, այլ գործողության հետևանքով առաջացած վիճակ. այս իմաստով հարակատարը ևս ներկա է: Իսահակյանի քնարերգության մեջ գործածվում են նաև հարակատար ժամանակաձևի ռճական դրսևորումները.

*Կես-գիշերին, գետի ափին
Ես նստած եմ սիրավառ...*

(Ե, 11)

Իսահակյանի չափածո խոսքում գործածվում են **անցյալ կատարյալ** ժամանակաձևի գրեթե բոլոր ռճական նրբիմաստները՝ **նկարագրական, առածական ներկայի** իմաստով, անսպասելի գործողության հարուցած **հուզական արտահայտություն** և այլն: Ակնհայտ է, որ Իսահակյանի ստեղծագործության առաջին շրջանում առավել գերակշռում են **ե** լծորդության չեզոք սեռի բայերի անցյալ կատարյալի կազմությամբ՝ ժողովրդական լեզվամտածողությանը բնորոշ **ա, ար, ալ, անք, արք, ան** վերջավորություններով և այլ հնացած ձևերը՝ **հանդիպա, խարվա, ապրա, կարավ, սև ցուց, հարցուց, ծաղկան, փռվան, լացուցին, կանչին** և այլն: Նկատենք, որ մի շարք բայերի խոնարհման ցոյավոր և անցոյավոր զուգահեռ ձևերից (արեցին-արին, բերեցին-բերին, թողեցին-թողին և այլն) երկրորդ շրջանում հիմնականում գերակշռում են ցոյավոր ձևերը:

Անցյալ կատարյալի նրբիմաստների համակարգից Իսահակյանը երբեմն դիմում է չեզոք սեռի բայի հետ նույնարմատ գոյական լրացման օգտագործմանը՝ խոսքն առավել ներգործուն դարձնելու, նրան ռճական առավել լիցք հաղորդելու նպատակով: Օրինակներ.

*Աչքս դիպավ աչքի բոցին,
Ու գլուխս կախեցի.
Ժպտաց ժպտով առեղծվածի,
Հավերժական կանացի:*

(Ե, 174)

*Դադար կառնի դավուլ գունճան,
Ու փողն անուշ կհեծկլտա,
Ինչպես քաղած վարդի վրան
Բլբուլն անհույս լաց կույա:*

(Ե, 223)

Ավ. Իսահակյանն իր բանաստեղծական խոսքում դիմել է **վաղակատար դերբայի** ռճական կիրառություններին ևս: Ստեղծագործության առաջին շրջանում բանաստեղծը գործա-

ծում է վաղակատարի եր վերջավորությամբ ժողովրդական-բարբառային ձևերը, հետո աստիճանաբար անցնում է գրական լեզվին հատուկ ել վերջավորությամբ ձևերին:

Ըղձական ապառնի ժամանակաձևով մեր լեզվում արտահայտվում են **իղձ, երդում, մաղթանք, աղոթք, օրհնանք**, որոնք ցանկություն են, զգայական խոսքեր: Իսահակյանը նրբորեն է օգտվել ըղձական ապառնի ռճական կիրառություններից՝ իր բանաստեղծական խոսքն արտահայտիչ, դիպուկ ու կենդանի դարձնելու մպատակով:

Իսահակյանի չափածո ստեղծագործություններում երբեմն ըղձական ապառնիով արտահայտվում է նաև հորդոր, խրատ, պատվեր, մեղմ կարգադրություն. այս ռճական նրբիմաստին հազվադեպ է դիմում բանաստեղծը:

Հայտնի է, որ **ըղձական անցյալը** սուկ քերականական ձևով է անցյալ, այնինչ իմաստով ներկա մտորում է, ներկա ափսոսանք, իղձ, ցանկություն, երազանք՝ ուղղված դեպի անցյալը: Իսահակյանի չափածո խոսքում հանդիպում ենք նաև այս ժամանակաձևի ընձեռած ռճական նրբիմաստի կիրառությանը: Օրինակ.

Ես հովիկ լինեի,

Դու՝ մազուկ ցարասի.

Գզվեի կարոտով

Վարսերդ սնդուսի:

(Ե, 162)

Ա՛խ, երանի չըծնվեի,

Չըլսեի

Հովիվների երգերը ջինջ

Եվ մայրական խոսքերը սուրբ:

Չըտեսնեի...

(Ե, 187)

Ներքոհիշյալ հատվածում ներկայի գաղափարն ավելի է ընդգծվում, երբ խոհը, ցանկությունը, մտորումը չկատարվածի կամ անիրականանալի երազանքի մասին է, երբ բայն ունի հաստատական ձև: Այսպես՝

Ետ դառնար հիմա հասակըս մատաղ,

Լինեի նորից այն խենթ պատանին,

Երզը՝ շրթունքիս, և սիրտըս ուրախ,

Սանձեի նորից հորս կապույտ ձին

Եվ խոլ ձորերով, կատարներով վես,

Սուրող գետերի շառաչունի հետ

Թռչեի չքնաղ իմ սիրածին տես,

Որպես մի վառված անվեհեր ասպետ:

(Ե, 197)

Պայմանական կամ ենթադրական եղանակի ժամանակաձևերը ռճական նրբիմաստների արտահայտման իրենց հնարավորություններով որոշակի դեր ունեն Իսահակյանի քնարերգության մեջ: Այս եղանակի ժամանակաձևերը ևս բանաստեղծական խոսքում սկզբնական շրջանում հանդիպում են ժողովրդական-բարբառային **կու, կը** մասնիկների կազմությամբ, այնուհետև՝ գրական լեզվին հատուկ **կ** եղանակիչով:

Պայմանական եղանակի իմաստը վճռականություն արտահայտելն է, դա ցայտունորեն արտացոլվում է հատկապես ժխտական ձևում:

Պայմանական եղանակի ժխտական ձևով հաստատական գործողություն արտահայտելու ռճական հնարավորությունը հաճախ է հանդիպում Իսահակյանի բանաստեղծական խոսքում.

Իմ խոր վերքերը ո՞վ կնյութեր ինձ,

թե չլինեին ընկեր, բարեկամ...

(ԵԺ, 65)

Ինչպես արդեն նկատել ենք, լեզվատճական որոշակի կոլորիտ ստեղծելու մպատակով, արևմտահայերենի և արևմտյան բարբառների ազդեցությամբ, Իսահակյանն իր ստեղծագործության առաջին շրջանում սահմանականի ներկայի իմաստն արտահայտում էր պայմանականի ժամանակային ձևերի մնանողությամբ (կը, կու եղանակիչներով)՝ դրանով խոսքը ռճավորելով ժողովրդական լեզվամտածողության շնչով: Օրինակ՝

Լուս կըծորն աստղը շողե՛ր
Ու ծղորհող կըծողրա.
Քամին կերգե գաղտնի երգե՛ր,-
Միտքըս հեռո՛ւ կըսըլանա...

(Ե, 29)

Հարկադրական եղանակի ապառնի և անցյալ ժամանակածևերը իրենց ոճական նըր-
բիմաստային արտահայտություններով տեղին ու դիպուկ գործածություն ունեն: Ջգայական
ու խոհական համոզմունքը, ցանկությունը հաճախ արտահայտվում են այդ ժամանա-
կածևերով:

Դու ախտի ծաղկին, երկի՛ր հայրական,
Քո ոգով, ոճով, և բարձրազուխ,
Դու ախտի հնչես, հնչես հաղթական,
Իմ հին հայ լեզու՝ քաղցր ու սրտաբո՛լխ...

(Ե, 184)

Հրամայական եղանակի, արգելական հրամայականի ձևերը նույնպես սկզբնական
շրջանում հիմնականում հանդես են գալիս ծողովողական-բարբառային լեզվի ազդեցու-
թյամբ (սիրե՛, նայե՛, փչե՛, մտի՛, մի՛ հավատար, մի՛ սիրե, մի՛ մոռանար), ապա աստիճանա-
բար գերակշռում են գրական լեզվի օրինաչափությամբ կազմված ձևերը: Իսահակյանի չա-
փածո խոսքում, որպես խոսքի ոճավորման արտահայտչամիջոց, նրբորեն են գործածվում
հրամայականի տարբեր նրբիմաստները՝ պահանջ, պատվեր, հրաման, պայման,
խնդրանք, իրձ:

Հայտնի է, որ բայի **դեմքը և թիվը** եղանակային ձևերի կարևոր քերականական կար-
գերից են, որոնք ունեն իրենց հիմնական և երկրորդական կիրառությունները, այսինքն, մի
դեմքը կարող է գործածվել մի այլ դեմքի, և մի թիվը՝ մի այլ թվի փոխարեն: Դիմափոխության
մի շարք դեպքեր, որպես ոճավորման միջոցներ, երբեմն հանդիպում են Իսահակյանի չա-
փածո խոսքում:

Բանաստեղծական խոսքը ոճական զգալի լիցք է ստանում, երբ երրորդ դեմքն առաջի-
նի իմաստով է գործածվում, երբ ստորոգյալն ունենում է **մարդ** ձևական ենթական: Իսահա-
կյանը հազվադեպ է դիմում այդ ոճական արտահայտչաձևին: Օրինակ.

Իմ թափառ կյանքում,
Մարդ ի՞նչ իմանա,
Չե՞մ նստել, թախծել
Այդ բարի վրա...

(Ե, 134)

Ավ. Իսահակյանն իր չափածոյի ոճավորման նպատակով օգտագործում է նաև **դիմա-
վոր բայերի ժխտական** ձևերի նրբիմաստային արտահայտությունները.

Ո՛չ իշխանություն, **ո՛չ** կոիվ, **ո՛չ** կին.-
Չե՛մ հափշտակում հիվանդ իմ հոգին:

(Ե, 127)

Իր ապրած ժամանակաշրջանի բարոյական ախտերից հիասթափված է բանաստեղ-
ծը, և նրա հոգում ուժգնանում է աշխարհամերժման ցավը: Բանաստեղծը այս հույզի ար-
տահայտչամիջոց է ընտրել բայի ժխտական ձևը:

Իսահակյանն իր բանաստեղծական խոսքում հաճախ է դիմում բայի ժխտական ձևե-
րի կրկնության ոճական միջոցին, որը սաստկացնում, առավել ներգործում է դարձնում բա-
նաստեղծական հույզը: Մեջբերվող օրինակները հաստատում են այդ իրողությունը.

Եվ ետ **չէր մայում** անցած ճամփեքին
և **չէր ափսոսում** թողած, անցածին.
Ողջույն **չէր վերցնում**, ողջույն **չէր տալիս**
եկող ու անցնող քարավաններին:

(Ե, 252)

Բայց իմ սերը վախճան **չունի**, հուն **չունի**,
Նա հավերժ է, նա անշեջ է, նա անմահ...:

(Ե, 299)

Իսահակյանի հատկապես առաջին շրջանի ստեղծագործություններում առատորեն օգտագործվում են հարադրական բայեր, որոնք յուրօրինակ ոճական երանգավորում են տալիս բանաստեղծական խոսքին:

Ինչպես վկայում են բերված օրինակները, «Բանաստեղծի և ընթերցողի միջև չկա խոսքային պայմանականություն կամ պատմե՛ք, որ հաճախ էր բերում «նկարագեղ-հռետորական» լեզվառճը: Բանաստեղծը հույզը, ջերմությունը ժողովրդային, դարերի մեջ արդեն հուզականությամբ հագեցված լեզվատարբերով էր արտահայտվում: Կարելի է ասել, որ կենդանի բարբառից Իսահակյանի չափածոն որդեգրեց ժողովրդային բնույթի պարզ հույզերը դրանց համապատասխանող լեզվամիջոցներով հստակ արտահայտելու հատկանիշը... Շիրակցի գեղջուկի և արիեստավորի խոսքին ու սրտին հարազատ երգը ստեղծում էր քաղաքակրթված մի բանաստեղծ և ստեղծում էր լեզվի՝ հաճախ նվազագույն գրականացմամբ կամ բարեկրթմամբ, երբեմն էլ առանց դրանց: Այդպես, Իսահակյանը հարազատությամբ է վերարտադրել հայ աշխատավորության մի զգալի մասի ոչ միայն հույզերի բնույթը, այլ նաև լեզվական զգացողությունը...»⁶:

Հայոց լեզվում շաղկապները և ս ու ն են ոճական լիցքավորման որոշակի նշանակություն:

Նկատենք, որ բազմակրկնության դեպքում և շաղկապը ստեղծում է հանդիսավորության պատրանք, խոսքին տալիս տաղաչափական ներգործունություն:

Որ շաղկապի միջոցով ստեղծվում է համաստիճանության ճարտասանական ձև, որը խոսքին տալիս է աշխուժություն: Օրինակ՝

Գնաց ու հասավ ճապաղջորի դաշտ.

Որ եկավ հասավ ճապաղջորի դաշտ...

(Ե, 263)

Բան չըմնաց խեղճ ռամիկին...

Էս որ տեսավ՝ կրակ ու բոց

Բռնկեցավ Միերի ծոց...

(Ե, 267)

Ինչպես նկատեցինք, Ավ. Իսահակյանի չափածոյի խոսքարվեստում որոշակի դեր են խաղում ձևաբանական իրակությունների ոճական առանձնահատկությունները: Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծական խոսքը առավել ներգործում, վառ և՛ արտահայտիչ է դառնում հայոց լեզվի խոսքի մասերի ոճական հնարավորությունների դիպուկ և հմուտ գործածությամբ: Բանաստեղծի չափածոյի խոսքարվեստի գեղարվեստական արժեքին նպաստում են գոյականի հոլովական զուգաձևությունների, թվի կարգի, հատկանիշի գաղափար արտահայտող բառախմբերի գոյականական գործառության (փոխարինական կիրառության), բայի խոնարհման համակարգի, շաղկապների ոճական լիցքավորման թե՛ գրաբարյան, թե՛ ժողովրդական-բարբառային, թե՛ գրական դրսևորումների գործածությունները:

Այսպիսով, Իսահակյանի բանաստեղծության լեզուն զարգացման նշանակալի ճանապարհ է անցել և ձեռք բերել լեզվաոճական արտահայտչամիջոցների մշակված, կատարելագործված բարձր մակարդակ:

Н. Г. АНТОНЯН - Морфологические особенности поэтической речи Ав. Исаакяна. - Автор пытается осветить морфологические особенности поэтической речи Аветика Исаакяна, рассматривает морфологические реалии, представляющие стилистическую значимость в поэтике Исаакяна, конкретное стилистическое назначение частей речи армянского языка.

⁶ Ու. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 22: